

Osmanlı Devleti'nin Muhallefat Politikasına Dair Tespitler (Bayezid Sancağı Örneği)

İbrahim ÖZGÜL (*)

Öz: Bayezid Sancağı, İran hududunun uç noktasında olması ve Rus sınırına da yakın bulunması hasebiyle sefer organizasyonları ve lojistik destek hususlarında önemli görevler ifa etmiştir. Bu çalışmada sancağın hayvancılık potansiyelinin yanı sıra seferler sırasında et iaşesinin sağlanmasındaki yeri incelenecektir. Osmanlı ordusunun iaşesi hususundaki kavramsal çerçeve çizilecektir. Elde edilen resmi kayıtlar ışığında muhallefat bedellerinin ya ordunun iaşesinin temini ve bilhassa et ihtiyacının karşılanmasında kullanıldığı ya hazineye aktarılmaya çalışıldığı veya merkezi hükümetçe uygun görülen yerlerin giderleri için kullanıldığı tespit edilmiştir. Muhallefat bedellerinin tahsili konusunda merkezden gönderilen emirler ve süregelen takipler sonucu ortaya çıkan devlet hassasiyetine de bu çalışmada yer verilmiştir. Muhallefat bedellerinin zamanında tahsil edilmesi konusunda bölgesel farklılıklardan kaynaklanan zorluklar yaşanmaktaydı. Bayezid gibi serhatte yer alan bir sancakta, merkezin denetim ve kontrolünün tartışmalı olduğu dönemlerde muhallefat bedelleri ile ilgili sıkıntılar derinleşmekteydi. İran'la yaşanan sınır sorunları da bu uç bölgelerin idaresini zorlaştırmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin bu zorlukları aşmak için hangi tedbirleri almaya çalıştığı dönemin ana ve birinci elden kaynakları incelenerek izah edilmeye çalışılacaktır. Bu konuda Başkanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilen kayıtlardan ve bu alanda yapılan diğer çalışmalardan da istifade edilerek devletin sınır politikası, ordunun iaşesi ve Bayezid Sancağı bağlamında muhallefat uygulamaları konu edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Bayezid Sancağı, Muhallefat, Et İaşesi, Sefer Lojistiği

Determinations of the Ottoman State's Pouching Policy (Bayezid Sanjak Case)

Abstract: As Bayezid Sanjak was in the end boundary of Persia border, it fulfilled important duties about a lot of war organisations and logistic support. In this study, it is stated that the Bayezid Sanjak supplied the meat needs of the army during the war in that region, and it sent sheep to the center, too. In addition, it is tried to give information about how Ottoman Army's subsistence and nourishment are provided. In the supply of subsistence of army, the heritage prices-which is one of the topic of our study- were also used for the meat needs of army, it was also transferred to treasure or it was used for expenditures of places like Hicaz which was approved by the center. Moreover, in this study, it is mentioned about the government's precision about the collection of heritage prices. For this reason, the government permanently sent emirs to control them and it followed that situation. In 19th century, in the Serhad region (in the end boundary) of central management, there were seen difficulties about the war with Persia and the heritage prices weren't collected on time due to the weakening of domination with border events. In order to overcome these challenges,

*) Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü (e-posta: iozgul@agri.edu.tr)

Ottomans took which precautions are stated in this study via the researchs of that period. It is informed about this topic via the documents provided from Primership Ottoman Archieve and other studies done about this topic, too.

Keywords: Ottoman, Bayezid, Pasha, Heritage, Edict

Makale Geliş Tarihi: 08.11.2018

Makale Kabul Tarihi: 03.02.2019

I.Giriş

Bayezid; Urartu, Med, Pers, Roma ve Bizans dönemlerini yaşadktan sonra Hz. Osman'ın halifeliği zamanında Aras havzasına yönelik İslam akınları sırasında Müslümanların eline geçti. Sultan Alparslan'ın 1064'te Kars'ı fethiyle birlikte Bayezid ve çevresine Selçuklular hâkim oldu. Moğol istilasından sonra Celayirliler, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Timur arasında el değiştiren Bayezid XV. yüzyılın sonlarına doğru Safevîlerin hâkimiyetine geçti, 1514'te Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı Devletine katıldı (Tuncel, 1994:492-493).

Bayezid, Türkiye-İran sınırının muhtelif noktalarına 15-24 km mesafede bulunmaktadır. Karadeniz kıyısında Trabzon'dan başlayıp, Erzurum'dan geçerek Tebriz'e varan büyük yol üzerinde, Türkiye topraklarının son durağı olduğu için öteden beri bir gümrük merkezi ve kale hizmetini görmüştür. Bayezid sadece bu özelliğiyle kalmayıp İran'ın kuzeydoğusundan ve hatta Ağrı dağına dolaşarak Güney Kafkasya'dan Doğu Anadolu'ya girmek isteyen ordular veya tersi istikametten yapılacak seferler için kapı durumunda olması nedeniyle, daima seferlerin uğrak noktası olmuştur (Darkot, 1979: 368-369).

Osmanlı hâkimiyetine geçerek Van eyaletine bağlanan Bayezid sancağı, bazen Van'a, bazen Erzurum'a ve hatta bir dönem Revan eyaletine bağlı olarak idare edilmiştir (Kaya, 2017: 2595). Osmanlı döneminde sancak merkezi olan Bayezid Milli Mücadele yıllarına kadar bu statü içinde yönetilmiştir. Diyadin, Karakilise (Karaköse), Eleşkirt, Ayntab (Tutak), kazaları ile Hamur ve Patnos nahiyelerinden oluşan sancak Cumhuriyetin ilk yıllarında vilayete dönüştürülmüş, 1927 yılının Ekim ayına kadar vilayet merkezi statüsünü muhafaza etmiştir (Halaçoğlu, 1988: 479-481).

Bayezid Sancağı, Osmanlılar tarafından fethinden 1845 yılına kadar yurtluk-ocaklık olarak yönetilmiş, bu tarihten sonra da Tanzimat Fermanı gereğince geleneksel sancak örgütlenmesi değiştirilerek sancağın gelirleri devlet geliri olarak kaydedilmiştir. Mutasarrıfına ise sembolik aylık bağlanmıştır (Karataş, 2014: 8).

Osmanlı Devleti'nde yurtluk-ocaklık sancaklar, siyasi yönden hareketli olan sınır bölgelerinde bulunmaktaydı. Bundaki esas amaç bu bölgelerdeki beylerin nüfuzundan faydalanarak merkezi otoriteyi tesis etmektir. Bu sancakların Van ve Diyarbakır'da diğerlerinden fazla olmasının sebebi 1578 yılında başlayan ve uzun süre devam eden Osmanlı- İran savaşlarıdır. Bu bölgelerin devamlı harp alanı olmasından ötürü devlet buradaki yerel beylerin devlete daha sadakatle bağlı kalmaları için bu sancaklar ihdas etmiştir. Yurtluk- ocaklık sancaklarda irsi yönetim uygulanmaktaydı. Yöneticinin ölmesi

halinde yahut kusuru tespit edildiğinde hanedanın başka bir üyesi yönetici olarak atanırdı (Kılıç, 1999: 119-137).

Bu tarz sancakların beyleri, görevleri gereği Osmanlı-İran savaşlarının tamamına katılarak gösterdikleri cesaret ve kahramanlıkla daima ön planda yer almaktaydı. Bu beylerden bir kısmının savaş meydanlarında hayatlarını kaybettikleri de olmuştu. Dönemin şartları göz önüne alındığında sınır bölgelerinde böyle bir sistemin oluşturulması zorunlu idi. Ancak bu sistemin doğru işlemesi tamamen devletin gücüyle alakalı idi. Devlet güçlü olduğu zamanlarda yöneticileri devletin buyruklarına itaat etmişlerdi. Devlet otoritesinin zayıf olduğu dönemlerde ise beylerin başlarına buyruk davranmaları sonucu çeşitli sorunlar yaşanmıştı. Bütün olumsuzluklara rağmen bölgenin coğrafi ve sosyo-ekonomik şartlarından ötürü böyle bir idare şekli zorunlu görülmekteydi. Devlet, merkezî ve yerel eğilimleri göz önünde tutarak bu beylerden değiştirilmesi gerekenleri de İbrahim Paşa ve Behlül Paşa örneğinde olduğu gibi değiştirme yoluna gidebilmekteydi (Gencer, 2011: 75-96; Kaya, 2016, 22-25). Devlet bu tür uygulamalarla bu sancakların tamamen gözetim ve denetiminden uzak tutulmadığını göstermekteydi.

Sancaklarda cereyan eden olayları beylerbeyi ve kadılar aracılığıyla zamanında haber alan merkezi yönetim icap eden düzenlemeleri yapmayı ve gerekli tedbirleri almayı da ihmal etmiyordu. Sancakbeylerine özellikle siyasi olayların yoğun olduğu dönemlerde verilen yetkilerin, sakin dönemlerde yeniden gözden geçirilerek kısıldığı da olmuştur. Sancakları idare eden beyler ve ailelerin işlediği suçların merkezin dikkatinden kaçmadığı ve şiddetle cezalandırıldığı görülmektedir (Kılıç, 1999: 119-137). Ancak sancakta meydana gelen bu türlü hadiseler ya da uygunsuzluklara zamanında müdahale edildiğini söylemek de zordur. Çünkü XVIII. yüzyılda merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte serhat bölgesindeki yerel beyler arasındaki çatışmalar artmıştı (Kaya, 2016: 22-24).

Osmanlı Devleti'nde atamalara esas olmak üzere tutulan bir Tevcihat Defteri'nde "Mirmiran, Sabık Olu Mutasarrıfı" olarak kaydedilen İshak Paşa, beylerbeyi iken 9 Nisan 1791 tarihinde vezirlik payesi verilerek Çıldır valiliğine tayin edilmiştir. Bu görevi bir yıl dört ay sürmüştür. Bu görevden alındıktan sonra da uzun süre mücadele ederek tekrar Çıldır valiliğini elde ettiyse de Bayezid Mutasarrıflığı sırasında halka yaptığı zulümler ve diğer icraatlarından ötürü Hasankale'de ikamet etmesi emredilmiştir (İnbaşı, 2007: 360-371). Daha önce Çıldır valisi olan 1158 /1745'te emekli edilen bir başka İshak Paşa ile ilgili kayıta da; "Sen ki mûma-ileysin pîr ve ihtiyâr olman hasebiyle şerefyâfte-i sâdır olan hatt-ı humayun-ı şevket-makrûnum mücebince sana tekâ'üdlük ihsân-ı mülükânem olmağla o tarafta olan çiftlikâtlardan birinde meks ü ikâmet ve devâm-ı ömr-i devletim ed'iyesine müdâvemet eylemen fermânım olmağın; imdi işbu emr-i şerifim ile () vusûlünde ihsân-ı humayunum olan teka'üdlüğün ile ol-tarafta olan çiftlikâtlardan birinde meks ü ikâmet ve devâm-ı ömr ü devletim ed'iyesine müdâvemet eylemen babında." Bu kayda göre; Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa ile yaşlılığından ötürü tekaüde ayrıldığı ve yine bölgede bir çiftlikte, kalan ömrünü hayır ve dua ile tamamlaması uygun görülen İshak Paşa'nın farklı kişiler olduğu açıkça görülmektedir (ADVNS.MHM.d

152/220, Fî Evâhir-i L Sene [1]158). Başka araştırmalar da Bayezid Sancakbeyi ile Çıldır Valisi İshak Paşaların farklı kişiler olduğunu ortaya koymuştur (Kaya, 2018: 238-244). İshak Paşa'nın gözden düşmesinin başka bir nedeni de yaptırdığı sarayın Osmanlı hanedanıyla rekabete girişme olarak değerlendirilmesi ve İran elçisinin Padişah'ın huzurunda bunu abartılı bir şekilde anlatması ve kışkırtması sonucu ölümüne kadar Hasankale'de sürgünde kalmıştır (Eyice, 2000: 542-543).

İshak Paşa'nın 1799'da ölümünden 1806 yılına kadar oğlu Mahmud Paşa babası gibi beylerbeyi payesiyle Bayezid mutasarrıfı olarak vazifede bulunmuştu. Onun döneminde İran'la sınır ilişkileri oldukça sıkıntılı bir vaziyet almıştı. Sancak, aşiretler ve bölgedeki yöneticilerin iktidar mücadelesi ve veba salgını gibi gelişmelerden menfi yönde etkilenirken İshak Paşa'nın muhalefat bedellerinin ödenmesinde de devlet merkeziyle sorunlar yaşanmıştır. Mahmud Paşa'nın veba salgınında ölmesi sonucu yerine 1806 tarihinde kardeşi İbrahim Paşa geçmiştir. İbrahim Paşa, baskıcı idaresi ve muhalefat bedellerinin ödenmesindeki ihmallerinden dolayı Erzurum Valisinin raporu üzerine 1814 tarihinde azledilerek yerine Mahmud Paşa'nın oğlu Mehmed Behlül Paşa getirilmiştir (Karataş, 2014: 41-57). Bu dönemde sancakbeyleri arasındaki iktidar mücadelesi ile farklı aşiretlerin kendi politikalarına uygun olan kişiyi desteklemeleri mutasarrıfların sık sık değişmesi üzerinde etkili oluyordu (Kaya, 2017, 2599-2601).

Bu çalışmanın önemli bir bölümünü oluşturan muhalefatlar, sözlük anlamıyla geride kalan, geriye bırakılan tereke veya metrukâta denir. Muhalefat kayıtlarının yer aldığı defterler tereke, kassam, metrukât ve muhalefat defterleri gibi isimlerle adlandırılırdı. Bu defterlerde, ölen kişinin kimliği yanında aile efradı, unvanı, mesleği ve yaptığı görevleri, mal varlığı, alacakları ve borçları, hizmetinde olan görevliler ile servetinin paraya çevrilmiş miktarı yazılırdı. Ölen kişinin borçları varsa ödenir, bu borçların ödenmesinde öncelik devlete ait borçların ödenmesine verilir, ondan sonra diğer alacakların ödenmesine geçilir. Kişinin mal varlığı borçlarını karşılamıyorsa alacaklılar terekedeki hisseleri oranında hak sahibi olurlar. Osmanlı hukuk sistemine göre, ölen kişilerin geride bıraktıkları eşya ve malların tespit ve taksimi kadılar tarafından yapılırdı. Devlete intikal edecek terekelerin tespit ve kaydı için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Askeri zümrelerin muhalefatı, Hassa Beytülmal Emîni, sivillerin muhalefatı, Amme Beytülmal Emîni tarafından zapt edilirdi. Değeri on bin akçeden fazla olan terekeler de Hassa Beytülmal Emîninin idaresindeydi (Özcan, 2005: 406-407).

Osmanlı ordusunun sefer sırasında en önemli tüketim maddelerinin başında et gelmekteydi. Bir asker başına günlük ortalama 175 gram et tüketimi ve bunun da koyun, sığır ve tavuktan karşılanması, bu ihtiyacın hayvancılığın yoğun olduğu bölgelerden temin edilmesini gerektirmekteydi. Resmi kayıtlardan, ordunun et ihtiyacının sürsat ve işтира yoluyla temin edilen koyun ve sığırlarla sağlandığı anlaşılmaktadır. Seferlerin devam ettiği bir sırada temin için emirler yazıldığı, ihtiyaç duyulan koyun ve sığır için kasapbaşı tarafından alımlar yapıldığı görülmektedir. Bu alımlarla ilgili tafsilatlar sefer muhasebe defterlerinde günü gününe kayıt altına alınmıştı (İnbaşı, 2004: 266-269).

II. Bayezid Sancağı'nda Ordunun Et İhtiyacının Teminine Dair Emirler

Kayıtların tetkikinde Bayezid Sancağı'ndan ordunun ihtiyacı olan beş bin sekiz yüz otuz baş koyun için Erzurum havalisinde Miri aşireti ileri gelenlerinden Ali Bekir'e muhammen bedel üzerinden ödenmek üzere ordu hazinesinden ödenek çıkarılmıştır. 13 Recep 1214 / 17 Aralık 1799 tarihindeki defter kayıtlarına göre Orduyu hümayun baş kasabı Mustafa Ağa'ya teslim edildiğine dair yazılı ve tasdikli tezkere mevcuttur (C.AS 22546/1, 14 Recep 1214 / 12 Aralık 1799). Bu durum daha sonra yapılan tetkik sonucu bu koyunların alımı için çıkarılan altmış bin kuruş ödeneğin harcama esas ve usulüne dair elde edilen kayıta: Beş bin sekiz yüz otuz koyun için on iki buçuk kuruştan yetmiş iki bin sekiz yüz yetmiş beş kuruş tutar tespit edilmiştir. Bu rayiç'a göre; on iki bin sekiz yüz yetmiş beş kuruş borç çıkmaktadır. Dokuz kuruştan yapılan hesaplamada ise elli iki bin dört yüz yetmiş kuruş tutarın tahsis edilen ödenek olan altmış bin kuruştan çıkarıldığında ise yedi bin beş yüz otuz kuruş baki zimmet ortaya çıkmaktadır. Bu durumun çözüme kavuşturulması konusunda üst makamdan görüş ve karar istendiğine dair kayda da rastlanılmıştır (C.AS 22546/1, 20 Ca 1217 / 18 Ekim 1802).

Sefer hazırlıklarının devam ettiği sıralarda ihtiyaç duyulan etin temini için emirler yazılarak ordunun hareket ettiği sefer yolu üzerinde bulunan menzillerin yakınındaki kazalardan alımlar yapıyordu (İnbaşı, 2004:266-267). Bayezid sancağının sınırda bulunmaktan kaynaklanan stratejik öneminin yanı sıra bölgenin hayvancılık alanındaki zenginliği de dikkate alındığında özellikle İran'a yapılan seferler sırasında ordunun et ihtiyacının temini hususunda; gerek fiyat belirleme gerekse satın almada Bayezid sancakbeyi Mahmud Paşa'nın yetkili kılınmasına dair emir, Mutasarrıfların yerelde ki yetkilerini de göstermektedir. 11 Za Sene 1213 / 16 Nisan 1799 tarihinde yapılan fiyat araştırması sonucunda bir koyun ve keçinin başfiyatı üç kuruştan 2000 küçükbaş hayvan alınması ve toplamda altı bin kuruş ayrılması gündeme alınmıştı. Darphane amirliğince 19 Za Sene 1213 /24 Nisan 1799 tarihinde bu alımın tasdik edilmesi, yapılan tüm iş ve işlemlerin kayıt altında tutulması söz konusu alışverişin takibinin iyi bir şekilde yapıldığını göstermektedir (C.AS 22546/1). Yine bu doğrultuda elde edilen bir başka kayda göre, 6 Câ Sene 1217 / 4 Ekim 1802 tarihinde de defterdara yazılan bir emirde, daha önceden harcanan ödeneğin ordunun ihtiyacı olan tereyağı ve koyun için mi, yoksa sadece koyunlar için mi olduğunun açıklayıcı şekilde bildirilmesi istenmişti. Verilen cevapta Bayezid Sancağı'ndan ordunun ihtiyacı olan koyun ve keçi bedeli olarak hazineден alınan tezkere üzere istenilen miktarın teslim edildiği belirtilmişti. Teslim esnasında 1096 baş hayvanın yolda telef olduğu, beş bin sekiz yüz otuz tanesinin ordunun kasapbaşına 20 N 1215 / 4 Şubat 1801 tarihinde teslim edildiğine dair tutanaklar sunulmuştu. Üst makamlara yapılan bu bildirimler işlerin sıkı sıkıya takip edildiğini gösteriyor ve herhangi bir ihmalin derhal ortaya çıkarılacağı belirtiliyordu (C.AS 22546/1).

Osmanlı Devleti, sınırlarının ötesinde savaşıcak orduların iaşesinde; İran seferleri için Van ve Erzurum, Macaristan seferleri için de Belgrat gibi, stratejik konuma sahip sınır kalelerindeki depolara müracaat ederdi (İnalçık 2000: 143). Bu bakımdan Bayezid Sancağı ve bağlı kazalarından daha önceden tedarik edilerek orduya teslimi istenilen

koyunların gösterilen yerlere ulaştırılması ve ödemelerinin yapılması konusuna azami titizlik gösteriliyordu. Bu iş için görevlendirilen Dergâh-ı Ali görevlilerinden Mübaşir Abdurrahman Ağa vasıtasıyla 10 Ca 1218 / 27 Eylül 1803 tarihinde 60.000 kuruşun, koyun sahiplerine verilmesi ve bu ödeneğin ordu-yı hümayun hazinesinden belirlenen rayiç üzerinden karşılanması buyrulmuştur. Bu paranın hak sahiplerine ulaştırılması için de hak ve adaletten ayrılmadığı belirtilen Erzurumlu Yusuf Ağanın görevlendirilerek daha önceden devlete ödemeleri gerekenlerin muhalefat bedelleri kesildikten sonra ödemelerinin yapılması istenmişti. Yetkililer belirtilen emir doğrultusunda hareket ederek muhasebe kayıtları tetkik edildikten sonra ödemelerin yapıldığını bildirmişlerdi (C.AS 22546/1).

Erzurum Valisi Seyyid Ahmet Paşa'ya beylerbeyliği payesiyle emir verilerek borcun tahsili için her biri beş kuruştan beş bin koyun bedeli olan yirmi beş bin kuruşun ödenmesi için Bayezid sancakbeyi Mahmud Paşa'ya emr-i şerif verilmiştir. Ancak üç kuruş fiyattan fazla nakit veya havale olarak verildiğine dair kayıt bulunmamıştır. Bu durumun izaha kavuşması için ordu-yı hümayunun kayıtlarından tetkik edilmesi hususunda izin istenmiştir. Bu durumun araştırılması için verilen emirde, Bayezid Mutasarrıfı Mahmud Paşa'ya bağlı Yusuf Ağa tarafından ordu-yı hümayun başkasabına 20 N 1215 / 4 Şubat 1801 tarihinde teslim edildiğine dair yazılı ve tasdikli kayıt bulunduğu tespit edilmiştir (C.AS 22546/1, 10 Ca 1217 / 8 Ekim 1802).

Yine aynı tarihli başka bir kayıta ifade edildiğine göre Bayezid Sancağından Mahmud Paşa'ya bağlı Yusuf Ağa ve önceden 1213 / 17988-1799 senesinde Erzurum'un aşiret ileri gelenlerinden Ali Bekir vasıtasıyla Mustafa Ağa'ya teslim edilen on dokuz bin yüz otuz üç kart koyun, beş bin yüz toklu teslim edilmiştir. Bunların toplamı olan yirmi dört bin iki yüz otuz üç küçükbaş hayvanın her biri on iki buçuk kuruştan üç yüz iki bin dokuz yüz on iki kuruş olarak hesaplanmıştır. Daha önceden dokuz kuruştan on bin yüz on koyun bedeli olan doksan bin dokuz yüz doksan kuruşla birlikte yekûnu olan üç yüz doksan üç bin dokuz yüz iki kuruştur. Daha önceden yüz seksen bin kuruş verildiğinden; kalan iki yüz yetmiş üç bin iki kuruşun hazine amirden ödenmesi için tezkire hazırlanarak onaya sunulmuştur. Bu kadar büyük kapsamlı küçükbaş hayvan alımının gerçekleşmesi o dönem bölgedeki hayvancılığın ulaştığı boyutu gösterdiği gibi ilgili ödeneklerin yetersiz kalması durumunda da hazinneyi amire ye müracaat edildiği de oluyordu (12 Ca 1217 / 10 Ekim 1802). Müracaat sonucu 20 Ca 1217 / 18 Ekim 1802 tarihinde Divan-ı Hümayundan onay verildiğine dair emr-i şerif çıkmıştır (C.AS 22546/1).

III. Bayezid Sancakbeyi İshak Paşa'nın Muhalefat Bedeli

Otlacılık ekonomisinin hâkim olduğu Doğu Anadolu'da Osmanlı yönetimi, irsi reislerine bağlı özerk yaşantılarına saygı göstermek suretiyle aşiretlerle uzlaşmaya çalışıyordu. Göstermelik vergiler toplanıp devlete teslim ediliyordu. Bu ayrıcalıklar karşılığında reislerinin emrinde askeri hizmet isteniyordu. Böylece İmparatorluk idaresi büyük ve geleneksel aşiretleri resmen tanıyan ve kontrol altında tutulan reislerinin yönetimindeki bağımsız klanlara bölüyordu (İnalçık 2000: 79-80). Vefat eden Bayezid sancakbeyi İshak Paşa'nın muhalefat bedelinin, oğlu Mahmud Paşa tarafından ordu

hazinesine yatırmayı taahhüt ettiği miktarı başmuhasebe tarafından kayıt edilmiştir. Bahse konu sancak yurtluk ve ocaklık statüsünde olduğundan Anadolu Beylerbeyinin emri üzerine Mahmud Paşa'nın ilgili ödemeyi yapması gerektiği kayıtlara yansımıştır. Yapılan ödemelerle ilgili olarak 2 S 1214 / 6 Temmuz 1799 tarihli kenar kaydında: İki yüz elli bin kuruş muhalefat bedelinden elli bin kuruşun ödendiğini gösteren 24 Ş 1214 / 21 Mart 1800 tarihli kayıt mevcuttur. Bir başka kayıta ise; kırk bin kuruşun 21 M 1217 / 24 Mayıs 1802 tarihinde ödendiğine dair kayıt mevcuttur. Geri kalan yüz altmış bin kuruş bakiyenin ödenmesi ile ilgili 27 Ca 1217 / 25 Ekim 1807 tarihinde merkezden emir gönderilmiştir (C.AS. 538/22546-2).

İshak Paşa'nın muhalefat bedeline karşılık Ordu-yı Hümayun için harcanması istenilen meblağlarla ilgili olarak yazışmalar sürüp gitmiştir. Kalan meblağın ordu hazinesine teslimatı konusunda titiz davranılması ve bir ihmalin meydana gelmemesi için gönderilen emirlere karşılık Mahmud Paşa bilhassa İran ve Azerbaycan'da ortaya çıkan ihtilafların giderek artması sonucu, meblağın tahsilatının zorlaştığını nazara veriyordu. Sıkıntıların giderilmesinin ardından söz konusu ödemelerle yakından ilgileneceğini de belirtmişti. Bunun üzerine gönderilen emirde; devletin savaşta olduğu bir dönemde cihadın herkes üzerine farz-ı ayin iken hazinenin malı olmuş bir muhalefatın ulaştırılmamasının tamamen kendisinin kusuru ise uhdesinde bulunan arazilerin gelirlerine mevcut esaslar üzerine borcuna karşılık el konulmasını hususunda teftiş ve tahsil için görevlilerin gönderilmesinin ele alındığı belirtilmişti. Bu vesileyle seferler sırasındaki tahsilatın da cihat derecesinde önemli ve vazgeçilmez bir vecibe olduğuna vurgu yapılmıştır (C.ML 41/1892-1, 3 Z 1215 / 17 Nisan 1801).

Osmanlı merkezi hükümeti, mukataalar da dâhil olmak üzere diğer vergilerin toplanmasında mültezimlerin veya başkalarının ödenmemiş vergi ya da gecikme borçlarını toplamak için çok geniş yetkilerle donatılmış *Başbakikulu* denen ve altmış kişiden oluşan bir kurul oluşturmuştu. Bu kurul, vergisini vermeyenleri takip, gerekirse kendi sorumluluğu altında hapis dahi ettirilebiliyordu (İnalçık, 2000: 103). Yurtluk ve Ocaklık statüsünde olan Bayezid Sancağının mutasarrıfı İshak Paşa'nın vefatı dolayısıyla kalan muhalefatıyla ilgili 3 Şevval 1215 / 17 Şubat 1801 tarihinde yazılan emirde; beş yüz bin akçenin aynı esas ve usuller üzerine tahsiline ilişkin, atanan oğlu Mahmud Paşa ve kardeşi İbrahim Paşa ordu hazinesine zamanında yatırılması hususunda mükellef kılınmışlardı. Bu paradan elli bin kuruşu hazineye teslim edilmişti. Geri kalan dört yüz kise akçayı da kardeşiyle birlikte talep edilen süre içerisinde hiçbir gecikmeye mahal vermeden ödemeleri emredilmişti. Eğer bir gecikme veya ihmal meydana gelirse bunun sefer ortamında cihattan kaçma olarak değerlendirileceği bildirilmişti. Bu durumda hazinenin alacağını tahsil etmek için uhdelinde bulunan gelirlere, borçları karşılığında el konulacağı belirtilerek, ödemenin nakden veya poliçe karşılığı hemen gerçekleştirilmesi hususunda teftiş ve icra heyetinin görevlendirildiği ifade edilmişti. Yapılan incelemelerde ödemenin zamanında yapılmadığı sonucuna varılmıştı. Neticede Mahmud Paşa, bakiyenin tamamen hazineye yatırılmaması halinde kardeşiyle birlikte sürgüne gönderileceğine dair kati bir şekilde uyarılmıştı (C.ML. 41/1892-2).

Osmanlı Devletinde vergi gelirlerinin muayyen görev sahiplerine bırakılması maliyenin temel uygulamalarından biriydi. İmparatorluğun sınır bölgelerinde nöbetçilik görevini yapan bir askeri birliğin giderleri, inşa edilen bir köprünün masrafı veya ordunun başka bir ihtiyacı bu vergiden karşılanmaktaydı. Böylece devlet muayyen bir vergi gelirinden muayyen harcamayı karşıladığı gibi yetkilendirdiği kişiye de tahsil imkânı tanımıştı. Bu şahıs bütün harcamaları ve ödemeleri makbuzlarıyla birlikte ibraz eder ve bütün işlemler merkezde mukata'at defterlerine işlenerek ilgili takipler yapılırdı (İnalçık, 1996, 27-28). Bayezid Sancağının bu tür gelirlerinin takibiyle ilgili olarak 19 S 1218/10 Haziran 1803 tarihinde Mahmud Paşa'ya yazılan hükümde; İshak Paşa'ya ait yüz altmış bin kuruş koyun bedeli olan muhallefatın tahsilinin eski gümrük görevlisi Osman adlı zatın zimmetinde olduğunu ve bu meblağın iki taksit halinde ödeneceğine dair Tatar Feyzullah ve Yusuf adlı kişilerinde taahhüt ettikleri gibi tahsilatın gerçekleşeceği süreye kadar ikamet etmeleri bildirilmişti. Bu paranın önceki yılın (1802) şubat ayının başında gönderilen emir mucibince yetmiş beş bin kuruş poliçe olarak ödeneceği, kalanın da on sekiz senesinin Muharrem ayının başında teslim edileceği bildirilmişti. Ancak kalan meblağın yirmi üç bin üç yüz altmış sekiz buçuk kuruşu divanı hümayunun eski Arpa Emni Hasan'a havale ve teslim edildiği kayda geçmişti. Yirmi sekiz bin yüz doksan dört buçuk kuruş zimmetin kaldığı bu paranın vaktinde derhal tahsil edilmesi için Sarraf Hüdaverdi oğlu Manok'a eksiksiz teslim edilerek eda edilmesi hususunda gereği gibi hareket edilmesi fermanla hem Mahmud Paşa'ya hem de Muhassıla bildirilmişti (C.ML. 41/1892-2).

Bayezid mutasarrıfı Mahmud Paşa'dan istenen vadesi gelen babası İshak Paşa'ya ait muhallefat bedelini ödemesi gerektiğine dair hükümde; Babası İshak Paşanın devlete ödenmesi gereken muhallat bedeli olan ve hazineye yatırılan iki yüz elli bin kuruştan başka kalan yüz altmış bin kuruşun yerine koyun vereceğini yazılı beyanda bulunmuştur. Bu paranın eski Erzurum gümrükçüsü Osman'ın zimmetinde kaldığı ve bu paradan zahire için harcanan on bin kuruş düşürüldükten sonra kalan miktarın iki taksit halinde zamanında Tatar Feyzullah ve Yusuf adlı görevlilere teslim edilmesi, teslim edilmediği takdirde ödeme gerçekleştirilinceye kadar ödeme gerçekleşince kadar İstanbul'da ikamete tabi tutulacağı geçen senenin şaban ayında bildirilmişti. Kalan miktarın yetmiş beş bin kuruşunun poliçe olarak gönderilmesi, diğer kalanında ikinci taksit vakti olan on sekiz senesinin muharrem ayının ilk günlerinde hazineye ulaştırılacağını beyan edilmişti. Ancak bu meblağdan yirmi bin üç yüz altmış sekiz buçuk divan eski arpa emni Hasan'a, Yirmi sekiz bin yüz doksan dört buçuk kuruş Sarraf Hüdaverdi oğlu Makon'a teslim edildiği defter kayıtlarında tespit edilmiştir. Kalan meblağın zamanında ödenmesi hususunda gerekli tedbirlerin alınarak ödemenin gerçekleşmesi emir edilmiştir. Bu fermanın bir sureti de Muhassıla da yazılmıştır (C.ML 24/2507, 19 S 1218 / 10 Haziran 1803).

IV. Mahmud Paşa'nın Muhallefat Bedeli

Erzurum valisi olan Gazi Yusuf Paşa, defterdar mektupçusu Yusuf, Bayezid kadısından aldıkları haber üzerine Bayezid mutasarrıfı Mahmud Paşanın vefat ettiğini bildirmişlerdir. Muhallefat bedelinin tahsili için muteber ve itimada layık bir mübaşirin tayin edilerek devlet alacaklarının tahsil ve tahririnin yapılması istenilmiştir. Zira

Mahmud Paşa'nın kadim hanedan ailelerinden olduğu, servet ve şöhret sahibi olduğu vurgulanmıştı. Tayin edilen mübaşirlerin nakit, mal, eşya, emlak, borçlar, çiftlikler, gelir getiren yapılar, hizmetçiler, çok kıymetli maden ve taşlar, tahıl ve hayvanlar vesairenin şüpheye mahal verilmeyecek şekilde araştırarak kayıt altına almaları ve tasdikli ve imzalı bir şekilde merkeze göndermeleri emredilmişti. Müteveffa Mahmud Paşa, babası ve bu hanedanın hazineye olan borçlarına karşılık beş on bin keselik hizmet ederler ise kalan borçlar da mallarının yarısını geçmeyecek şekilde verirlerse Bayezid sancağının yurtluk ve ocaklık statüsünde olduğu üzere biraderine (İbrahim Paşa'ya) verileceği bildirilmişti. Eğer bunu kabul etmeyip muhalefet ederlerse yetkilerinin tamamını kullanarak tüm mallarına el konacağı, bunda da direnirlerse buraların tasarrufunun başkalarına verileceğini bildirilmesi emredilmişti. Bu emir aynı zamanda Erzurum Valisine de bildirilerek uygulamanın bu doğrultuda yapılacağı sıkı sıkıya tembih edilmiş, ilgili hanedan buna uyduğu sürece Bayezid Sancağının mutasarrıflığının Mahmud Paşa'nın kardeşi ve evlatlarında kalacağını, aksi durumda başkalarına tevdi edileceği kesin bir dille bildirilmişti (C.ML 62/2834-2).

Mahmud Paşa'nın 1805 yılında vefatından sonra bu sefer de kendisinin muhallefatı meselesi gündeme gelmişti. Muhallefatın tahsiliyle görevlendirilen Erzurum Valisi tahsilatta yaşanan sıkıntıları ve borcun ödenmesindeki samimiyetsizlikleri ayrıntılı bir şekilde 9 L 1220 / 31 Aralık 1805 tarihinde merkeze gönderdiği arzda bildirmişti. Buna göre: *"Mîr-i mîrândan Bâyezid Sancağı mutasarrıfı vefat etmiş bulunan Mahmûd Paşa kullarının geride bıraktığı tüm mallarının zaptına dair yüce talimatınız ramazan-ı şerinin 25. Günü bendenize ulaşmış ve bu konu gayet açıkça belirtilmiştir. Emrinizdeki talimatlar doğrultusunda, devletin bize tediye ettiği bir görev olarak yerine getirmek üzere cansiperane hizmet edeceğim. Bununla birlikte, ayrıca talep ve arzum olmamasından kaynaklanan şu geride bırakılmış mallar hususunun tahsil edilmesini sağlayacak bir takım sebeplerin elimize gelmemesi yüzünden adı geçen şahsın vefatı gününden bu ana kadar öncelikli hazırlıklar yaparak uygun durumları oluşturmaya acele edip nazik şekillerde maslahatı da göz önünde bulundurarak adı geçen şahsın kardeşi ve can dostu olan İbrahim Bey kulunuza peş peşe yaptığım uyarılara rağmen gereken duyarlığı göstermediğinden dolayı yurtluk- ocaklık adeti üzere gerekli olan muameleye kolay bir şekilde yanaşmayacağı ortadadır. Erzurum olayı bertaraf olduktan-sonra bölgede bulunana aşiretler ve kabilelerin eşkıyası tahsisi bahanesi bağlamında askeri sınıflardan çok sayıda askerler ile emrimde olan kullarınızı o havalیه sevk etmiş ve Bayezid ve Eleşkird Sancakları havalisinde satış için bazı köyler adı geçen mire tahsis edilmişti. Birkaç güne kadar adı geçen saygıdeğer şahsınızın kulu olan bendenizin tarafına ulaşmak üzere bu konuda fayda olup olmadığını müzakere onların üzerine gitmeye hazırlandığımız yapılmıştır. Zat- alinizin himayesinde bir takım çalışmalara ve tedbirlere hazırlanarak bölgeye gidip onları korkutmak için yüklü sayıda asker ile bizzat kendim kalkıp Bâyezid'e gideceğim. Sizin adınızı da zikrederek isyankârlara Allah'ın hatırı için işlerine düzen vermeleri sağlanmaları hususunda uyaracağım. Bu konuda sadır olan yüce emrinize sadık kalmak amacıyla havalinin msalahatı gereğince birkaç hafta daha müsaade edilirse yüce emrinizi yerine getirilmesi için her türlü tedbire başvurularak hızlıca yerine getirilip bitireceği hususunu ve*

bundan sonra da gelecek emirleriniz doğrultusunda hareket edeceğimi arz ederim (C.ML 62/2834-1).

İbrahim Paşanın muhallefat bedellerini ödememeye niyetli olmadığı kanaatine varıldığına dair durum tespiti yapılmıştı. Bayezid mutasarrıfı Mahmud Paşa'nın muhallefatının tahsiline dair olan emre binaen 7 Zilkade 1220/27 Ocak 1806 tarihinde muhallefatın toplanmasında yaşanan zorluklardan bahisle Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa tarafından yazılan ve 20 Za 1220 / 9 Şubat 1806 tarihinde bazı kayıtlar öne sürülmüştü. Bu kayıtlarda: Bayezid Sancağı eski mutasarrıfı Mahmud Paşanın muhallefatının devlet adına tahsili için eski defterdar mektupçusu Yusuf Efendi ile gönderilen emir doğrultusunda hareket edildiği belirtilmişti. Muhallefatın tahsilatı konusunda görevlilerin gösterdikleri gayrete rağmen biraderi İbrahim Paşa'nın bir gayretinin olmadığı da ilave edilmişti. Durum aşikâr olduğundan mübaşir raporunu beklemeden Erzurum'daki sıkıntılar halledildikten sonra bölgedeki aşiret ve kabilelerdeki eşkıyanın ortadan kaldırılması bahanesiyle bol miktarda askerin bölgeye sevk edilmesi gereğini ifade etmişti. Bu askerlerin Bayezid ve Eleşkirt'teki bazı köylerde kışın yerleştirilmesi ve sonrada Muş, Hınıs ve Kars taraflarına da sevk edilmesi gerektiğinin altını çizen Vali, bu tedbirlerin her ne kadar masraflı olsa da devletin ve saltanatın onuru için gerekli olduğunu da öne sürmüştü. Kendisinin de Erzurum'dan Bayezid'e gideceğini ve gönderilen emr-i şerife birkaç madde daha eklenerek bu konudaki yetkisinin artırılmasını talep etmişti (C.ML 2834/3). Bu ifadeler, yereldeki yöneticilerin her türlü yetki kullanmaları durumunda merkezden yetki almadıkça kanun dışına çıkmadıklarının açık bir ifadesi olarak değerlendirilmiştir.

Hazine-i Hümayun'a daha önceden giderlerine karşılık olarak gösterilen gelirler hanesine kaydedilen Bayezid mutasarrıfı Mahmud Paşa muhallefatından hazineye terk edilen miktardan beş yüz kese, Polad Ağa muhallefatından bin kese, sahipleri ölen ve hazineye kalmış peşin ödenmesi gereken hisselerden iki bin kese akçadan oluşan toplam üç bin beş yüz kese, Mekke ve Medine şehirlerinin masraflarına ayrılmıştır. Ancak anılan kutsal mekânlara iki bin yedi yüz akça yeterli olacağından peşin ödemelerle Polad Ağanın muhallefatı yeterli gelmiştir. Mahmud Paşa muhallefatından sekiz yüz elli kese akçanın üç yüz elli kesesi hazinenin arpa masrafı için tahsis edilmiş, kırk kesesi de Darphane-i Amire'ye teslim edilmiştir. Muhallefatından kalan beş yüz on kese akçanın eskiden olduğu gibi acele bir şekilde hazineye gelir olarak kaydedilmesi için Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa'ya gereğinin yapılması ve hazineye de bilgileri içeren resmi bir vesikanın verilmesi için baş muhasebeden merkezden onay istenmiştir (C.ML 189/7839).

Mahmud Paşa'nın dört yüz yirmi beş bin kuruş muhallefat bedelinden iki yüz dokuz bin üç yüz yirmi dokuz buçuk kuruşun hazineye gelir, altmış beş bin altı yüz yetmiş buçuk kuruşun darphane-i amire'ye, yüz elli bin kuruşun Mısır'da Ahmet Bey'e tahsis edilmesi için gereği 23 R 1221 / 4 Aralık 1806 tarihinde onaya sunulmuştur. 26 R 1221 / 7 Aralık 1806 tarihinde gelen emirde; iki yüz elli bin kuruşun Hicaz'daki askerin masrafına, yirmi beş bin kuruşun Darphane-i Amire borcuna, yüz elli bin kuruşun da Ahmet Bey'in borcuna karşılık olarak verilmesi uygun görülmüştür (C.ML 189/7839).

Yine Bayezid muhalefatının kutsal mekânların giderleri için bin kese akçenin Cidde valisi Osman Paşa'ya iki yüz elli kisenin Hac Emiri Abdullah Paşa'ya gönderilmesi hususunda ayrıntılı olarak tanzim edilen cetvelde; Beş yüz bin kuruş Cidde valisi Osman Paşa'ya, iki yüz elli beş bin beş yüz kuruşun valinin askerlerinin işe harcamalarına, iki yüz elli bin kuruş askerinin bahşişine, on dokuz bin beş yüz kuruşun topçu ve arabacı asker ile görevlilerinin bahşişine, yirmi beş bin kuruşun Surre emini Bekir Ağa'ya, dört bin üç yüz buçuk kuruşun cephaneye giderlerine, sekiz bin yüz yetmiş beş kuruş Halep ve civarında deve satın alınmasına, yirmi bin iki yüz seksen yedi kuruşun surre eminin Haremeyn görevine karşılık, yedi bin beş yüz kuruş hacı Abdullah Bey'e peksimed vesaire satın alınmasına, iki yüz elli kuruş memur Ali'ye mühimmat nakli için, üç bin beş yüz kuruş asker ve mühimmatın gemi ile nakli, beş bin beş yüz yirmi altı buçuk kuruş Abdullah Paşa'nın Şam ve Kudüs'te toplanan malının korunması ve yüz on dokuz bin dört yüz yetmiş üç buçuk kuruş Abdullah Paşa'nın malının taşınmasına karşılık toplam bir milyon iki yüz on dokuz bin on üç buçuk kuruşun mukaddes yerlerin ödeneğine ilave edilmiştir. Bunlar yazılı olarak ayrıntılı bir şekilde kayıt altına alınmış olup padişahın onayına sunulmuştur. 5 S 1221 / 24 Nisan 1806. Defterdara gönderilen fermanda mufassal bir şekilde gönderilen bu ödenek isteminin, Bayezid sancağının muhalefat bedelinden acilen tahsil ettirilmesi emir yazılmıştır (26 R 1221 / 7 Aralık 1806).

Bayezid mutasarrıfı Mahmud Paşa ve Polat Ağa'nın muhalefatlarından tahsil edilen miktarlar ve bu bedellerin bir kısmının hazineye aktarıldığı, kalan kısmının Ordu-yı Hümayun ve mukaddes mekânların masrafları için harcandıklarına dair bir kayıt elde edilmiştir. Buna göre: Bayezid Sancağı mutasarrıfı Mahmud Paşa'nın devlet tarafından el konulan muhalefatından sekiz yüz elli kese akçenin üç yüz kesesi defterdar Ahmet Bey'in arpa emanetinden alınan borcuna, elli kesesi Darphane-i Amire'ye, beş yüz kesesi Mekke ve Medine'nin masraflarına tahsis edilmişti. Şimdi merkeze gönderilen ve gerek Bayezid mutasarrıfı muhalefatından gerek acil satışı yapılan hisselerden ve Polat Ağa'nın muhalefatından oluşan toplam üç bin beş yüz kese akçenin iki bin yedi yüz akçesi ihtiyacı karşılamaktadır. Bu nedenle Polat Ağa'nın muhalefatı ile satışı yapılan hisseler bunu karşıladığından Mahmud Paşa muhalefatının bedeli olan sekiz yüz elli kese akçanın önce yapılan masraflara, üç yüz kesesi arpa masrafına, elli kesesi Darphane-i Amire'ye teslim olunmak şartıyla kalan beş yüz kesesinin hazineye teslim olunması bildirilmişti. Ancak Polat Ağa muhalefatından beklenen meblağ gelmediğinden, acilen yapılacak işler için Cidde Valisi Osman Paşa'ya gidecek bin kisenin, ayrılması emredilmişti. Bu meblağdan üç yüz kırk kesesi hac emiri olan Paşa'ya yardım olarak gönderilmesine, iki yüz elli kisenin de iki yüz otuz kesesi de, işbu iki kalem beş yüz yetmiş dokuz kese akça anılan muhalefat bedellerinden karşılanması belirtilmişti. Böylece hac mevsimi ve güzergâhı da düşünülerek hazırlanacak inha üzere İshak Paşa Polat Ağa muhalefatları bedelinden mukaddes yerlere ait harcamalar için beş yüz kese akça ve hazineye gelecek olan bin kese akçe de tahsis edilmişti. Bu paradan artacak olan miktarla da talep edilen üç âdet ser-asker takımı mühimmatının giderlerine karşılığı olan üç bin keseye ihtiyaç olduğu tespit edildi. Açık görünen beş yüz kisenin İshak Paşa muhalefatında mı yoksa bu esnada Silivri'den dönen ordular için tüccar ve esnaftan

gereğine göre defterde kayıtlı borçlarından mı bin kese tahsisin yapılması hususları arz edilmişti (C.ML 189/7839).

Bayezid sancakbeyi Mahmud Paşa'nın muhallefâtı hakkında Erzurum valisi Yusuf Paşa'nın işarına binaen yazılan hatt-ı humayunda muhalefat bedelinin ne kadar olduğunun İrad-ı Cedid ve Darphane hazinelerine ve eminlere teslim edilip edilemediğinin anlaşılamadığına dair gönderilen yazıya karşılık verilen cevapta; Sancak tevcihinin yapılp berat geldikten sonra tanzim edilecek ödeme listelerinin muallakta kalmaması için ilgili mercilerce karşılıklı mutabakata varıldıktan sonra merkezden gelen emirler doğrultusunda iş ve işlemlerin yürütüleceği beyan edilmişti. Gönderilen doksan yedi bin şu kadar kuruştan poliçenin daha yüz yirmi bir gün vadesi olduğundan dolayı bir karışıklığa neden olmuştur. Bu meblağın hazineye kaydedilmesi hususunda nasıl takdir buyrulursa o şekil hareket edileceği arz edilmişti. Bu da gösteriyor ki ara sıra zamanından önceden de ödemelerin gönderildiği olmuştur (C.ML 24/2507, 29 Z 1220 / 20 Mart 1806).

Bayezid mutasarrıfı Mahmud Paşa'nın muhallefâtı işinin yürütülmesinde görevli Yusuf Efendi'den herhangi bir haber alınmaması üzerine yapılan soruşturmada; vefat eden Mahmud Paşa'nın kardeşi olan İbrahim Bey'in Kürdistan tarafına sefere gitmiş olduğu ve seferden dönerken Erzurum civarında şiddetli kış mevsiminden dolayı otuz gün yollar kardan kapalı olduğundan haber alınmadığı bildirilmişti. Muhallefat işinin bir an önce çözülmesi için körüklerle yolların açılmasına çalışılmıştı. Ulaşımın bir an önce normale dönmesi durumunda gönderilen emir doğrultusunda derhal gerekli iş ve işlemlerin yürütüleceğinin bildirilmesi işlerin belli bir plan dâhilinde aşama aşama yürütüldüğünü göstermekteydi. Öte yandan gelişmeler ile ilgili merkezin devamlı bilgilendirildiği görülmekte, bir aksama olduğunda da hemen soruşturulmasına girişilmesi devletin tahsilat konusundaki hassasiyetini ortaya koymaktaydı (HAT:4144, 21 Zâ 1220 / 10 Şubat 1806).

Savaş zamanlarında gelirleri kısa vadede artırma çabası, yerel yöneticilerin çok kısa aralıklarla tayin ve azledilmelerine yol açıyordu (Faroqhi, 2004: 663). Bayezid Sancakbeyi İbrahim Paşa'nın gerek muhallefât tahsillerinde gösterdiği ihmalkârlık gerek ihtimal dâhilinde olan İran seferi için Erzurum valisi Osman Paşa, merkeze yazdığı arzda; Bayezid Sancağı mutasarrıfı İbrahim Paşa her ne kadar sefer için suret-i hattı-ı şerifle görevlendirilmiş ise de bu görevi ifa etmekte yetersiz kalacaktır. Bunun yerine yine kendi sülalesinde abisi Mahmud Paşa'nın oğlu Mehmed Behlül Bey'in o civarlara vakıf olduğundan, bütün görevlileri seferde istihdam edeceğinden, iltimasa müsaade etmeyeceğinden, İbrahim Paşa'dan daha faydalı devlete hizmet edecektir. Bu sebeplerden ötürü Bayezid sancağı ihsan buyrulursa seferin başarılı olacağı arz edilerek sancağın Mehmed Behlül Bey'e üç yüz kese akçe ile hazine-i amire de yazılı olduğu şekliyle tevcih edilmesi hususu padişahın takdirlerine arz edildi (HAT:1364/53898, 29 Z 1222 / 27 Şubat 1808). Bu arz üzerine Bayezid Sancağın mutasarrıflığı Behlül Paşa'ya verilerek Hattı Hümayun gönderilmişti. **"Bayezid Sancağı dahi meblağ-ı mezkûrı edâ eylemek şartıyla Behlül Bey'e tevcih oluna."** (HAT:53598-2).

Bir muhallefatın defterlere kaydedilmesi esnasında, kaydedilen bütün malların yer aldığı muhallefat defteri ile mahallinde satılanların fûruht (satış) defteri, İstanbul'daki kayıtlarla bire bir kontrol edilmekteydi. Eğer zapt edilen mallardan başka yerlere aktarılanlar olmuşsa, teslim edildikleri yerlerden alınan senetler de İstanbul'a gönderilmekteydi. Dolayısıyla fûruht defteri, başka yerlerden teslimat sonucu alınan senetlerin toplamı, mübaşirin titizlikle sayarak kaydettiği defterdeki kesin kayıtlarla örtüşmesi gerekmekteydi (Telci, 2007: 145-166). Bayezid Sancağının muhallefat bedellerinin teslimatına ilişkin ayrıntılı kayıtlarda da buna riayet edildiği görülmektedir. Bayezid mutasarrıfı müteveffa Mahmud Paşa'nın muhalleât bedelinin, kardeşi İbrahim Paşa'ya sancak tevcih edildiğinden tahsili lâzım gelen meblağın Hicaz canibinde görevli seraskerliğe havale olunması buyurulan iki yüz elli bin kuruştan gönderilecek yüz altmış sekiz bin kuruşun bir defada nakden ödeme yapılarak makbuzunun ocak tatarlarından Karslı Emin tatara acilen teslim edilmesi buyrulmuştu.

Kayıtlı defterdeki meblağla ilgili olarak da; bu tahvil poliçesinin Erzurum'da Hüdaverdi oğulları ortağı Agob tarafından merkezde Hüdaverdi oğlu Manok'a teslim edildiğinden ondan istenilmesi buyrulmuştu. Tafsilatlı olarak Bayezid Sancağı mutasarrıfı müteveffa Mahmud Paşa'nın muhallefatı bedeli olan meblağın miktarı:

Tablo 1: Meblağ miktarı

Cinsi:	Adet:	Fiyatı: (Kuruş)	Tutarı:
Saf beyaz akça	1	13	91528
Macar altunu	842	8,5	7157
Bayezid altunu	107	9	963
İslâmbol altunu	50	5,5	275
Mısır altunu	10	4,5	45
Fındık altunu	4	8	32
TOPLAM			168.000

Bu tafsilatlı kayıt, aynı zamanda o dönemde kıymetli madenlerin karşılıklarını da göstermesi bakımında önemli bilgileri de sunmaktadır (D.BŞM.MHF 30/24-1).

Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa'nın komutasında yapılacak seferde gerekli olan yüklü miktarda akçe Hazine-i Amire'den talepte bulunulmuştu. Bu paraların yerli yerinde kullanılması için tembihte bulunularak Yusuf Ziya Paşa'ya IV. Mustafa'nın tuğralı fermanıyla şu ifadeler yazılmıştı: “*Bu paranın beş yüz kese akçesi Bayyezid Mutasarrıfı müteveffa Mahmud Paşa'nın muhallefatından karşılanması kalan paranın yüz üç bin dört yirmi üç kuruşun valinin uhdesinde bulunan Karahisar Şarkı mukataasınının 1220 / 1805-1806 iltizam bedelinden, geriye kalan otuz sekiz bin altı yüz kırk dört kuruşun 1220 / 1805-1806 kendi mukataasının iltizam bedelinden, yetmiş iki*

bin yüz kırk dört kuruşun Muş mutasarrıfı Murat Paşa'nın uhdesinde olan 1220 / 1805-1806 Hınıs ve Tekman mukataa gelirlerinden, ayrıca bu gelilerle ilişik Hınıs ve Tekman tumarları faizi olan üç bin kuruşun cem'an iki yüz on yedi bin iki yüz on bir kuruş tanzim edilmişti. Zikrolunan beş yüz kesenin tekmiline lazım gelen otuz iki bin yedi yüz seksen kuruşunda Hazine-i Amir'den usulü üzerine ödenmesi için emir edildi. Beyân olunduğu üzere adı geçen meblağın beş yüz kese akçanın iki yük on dört bin iki yüz on bir Kuruşu marifetinle tahsil olunacak muhalefat bedeli uhde-i iltizamında olan mukataa-i mezbûrenin sînin-i mezkûreyetn bedel-i iltizamlarından, üç bin kuruş dahi salîfî'z-zîkr Hınıs ve Tekmân tumarları faizinden tahsis, küsur-ı ilâvesi lâzım gelen otuz yedi yüz seksen dokuz kuruş da nakden Hazine-i Amirem'den ifrâz ve hazîne-bend olunarak salîfî'z-zîkr beş yüz kese akça yazılı olduğu üzere tarafına ba'is ve irsâl olunmuş olduğu malumun olduk da meblağ-ı mezbûru yerli yerinden tamamen ahz ve kabz eyleyerek Hazîne-i Âmirem defterdârına ... ve kayd olunmak için makbûzunla der-âliyyeme tahrîr ve iş'ara ... ve memur olduğun mühim hizmetin sarf eylemen bâbında ferman-ı alışanım sadır olmuştur. buyurdum ki hükmü şerifim vardığında bu bâbda vech-i meşrûh üzere hareket edesiniz” (TS.MA.e 283/21, 4 Câ 1222 / 9 Ağustos 1807).

V. Sonuç

Bayezid Sancağı konumu itibarıyla klasik dönemde 1514'ten 1845'a kadar yurtluk ve ocaklık statüsüyle idare edilen, diğer sancaklara göre stratejik öneminin yanı sıra bölgedeki seferlerde ordunun lojistik ve iâşesini sağlayan ve zaman zaman da devletin başkentine küçükbaş hayvan temin eden bir yerd. Büyük ölçüde Erzurum vilayetine bağlı olarak yönetilen sancak bu jeopolitik konumu nedeniyle Osmanlı Devleti tarafından bazı durumlarda müsamaha gösterilmiştir. İdarecilerinin kimi dönemlerde kanun dışına çıkan hareketleri olmuşsa da bu devlet katında gereken karşılığı bulduğu tespitine varılmıştır.

Sancağın en önemli gelir kaynağının hayvancılığa dayandığı ve bu özelliğinden dolayı da devamlı olarak Osmanlı Devleti'nin özellikle İran'a yapılan seferlerde ordunun et ihtiyacını karşılamada önemli bir merkez olduğu tespit edilmiştir. Sancağın muhalefat kayıtlarının düzgün bir şekilde tutulduğu, ciddi bürokratik muamelelerin dikkatle takip ve tatbik edildiği, ancak tüm tedbirlere rağmen tahsilatta sorunların yaşandığı da görülmüştür. Bunu gidermek için zor da kullanılarak tahsilatın sağlanması yanı sıra, mutasarrıfların merkezde alıkonulmaları veya değiştirilmeleri dâhil devlet her yola başvurmuştur. Muhalefat bedelleri ordunun et ihtiyacını gidermede kullanıldığı, nakdi olarak hazineye aktarıldığı ya da Hicaz ve diğer bazı yerlerdeki askerini ihtiyaçları için tahsis edildiği anlaşılmıştır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

BOA. ADVNS.MHM.d 152/220, Fi Evâhir-i L Sene [1]158.

BOA. C.AS 22546/1, 19 Za. Sene 1213 /24 Nisan 1799.

BOA. C.AS 22546/1, 8 Câ Sene 1217 / 6 Ekim 1802.

- BOA. C.AS 22546/1, 10 Ca 1218 / 27 Eylül 1803
BOA. C.AS 22546/1, 10 Ca 1217 / 8 Ekim 1802
BOA. C.AS 22546/1, 14 Recep 1214 / 12 Aralık 1799
BOA. C.AS 22546/1, 20 Ca 1217 / 18 Ekim 1802
BOA. C.AS. 538/22546-2, 27 Ca 1217 / 25 Ekim 1807
BOA. C.ML 41/1892-1, 3 Z 1215 / 17 Nisan 1801
BOA. .C.ML. 41/1892-2, 3 Şevval 1215 / 17 Şubat 1801
BOA. C.ML. 41/1892-2, 19 S 1218 / 10 Haziran 1803
BOA. C.ML 62/2834-1, 9 L 1220 / 31 Aralık 1805
BOA. C.ML 62/2834-2
BOA. C.ML 2834/3, 7 Za 1220 / 27 Ocak 1806
BOA. C.ML 189/7839, 26 R 1221 / 7 Aralık 1806
BOA. C.ML 24/2507, 29 Z 1220 / 20 Mart 1806
BOA. HAT:1364/53898, 29 Z 1222 / 27 Şubat 1808
BOA. NO: 90 [Hatt-ı Humâyûn], HAT:53598-2
BOA. HAT:4144, 21 Zâ 1220 / 10 Şubat 1806
BOA. TS.MA.e 283/21, 4 Câ 1222 / 9 Ağustos 1807

Araştırma Eserleri

- Darkot, B. (1979). "Bayezid" *İ.A. C.2*, MEB. Yayınları, Ankara
Eyice, S. (2000). "İshak Paşa Sarayı", *DİA*, C 22, İstanbul, s.542-543
Gencer, F. (2011). "Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişmesi", *Dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1627/17446.pdf.*
Halaçoğlu, Y. (1988). "Ağrı", *DİA*, C 1, İstanbul, s. 479-481
İnalcık, H. (1996). Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul: Eren Yayınları.
İnalcık, H. (2000). Osmanlı İmp. Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C. 1, İstanbul: Eren Yayınları.
İnalcık, H, Quataert, D. (2004). Osmanlı İmp. Ekonomik ve Sosyal Tarihi; Faroqhi, Suraiya, Mali Durum, C. 2, İstanbul: Eren Yayınları.
İnbaşı, M. (2004). Ukranya'da Osmanlılar Kamanıçe Seferi ve Organizasyonu (1672), İstanbul, Yeditepe Yayınları.

- İnbaşı, M. (2007). "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarsında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri", *I. Uluslararası Ağrı dağı ve Nuhun Gemisi Sempozyumu*, İstanbul, 360-371
- Karataş, Y. (2014). Bayezid Sancağı ve İdarecileri (1700-1914), *İstanbul. Kitabevi Yayınları*
- Kaya, H (2016). "Bayezid Sancağı Örneğinde Osmanlı İdari Yapısında Yurtluk-Ocaklık Sistemi", *Current Research in Social Sciences*, 2/1, 17-26.
- Kaya, H. (2017). "19. Yüzyılın Birinci Yarısında Aşiretler ve Demografik Yapı: Bayezid Sancağı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi (İtobiad)*, 6 (5), 2594-2612.
- Kaya, H. (2018). *Osmanlı-İran Sınırında Bir Serhad Sancağı: Bayezid (1578-1848)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara.
- Kılıç, O. (1999). "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *Ankara Üniversitesi, OTAM*, Sayı 10
- Özcan, T. (2005). "Muhallefat", *DİA*, C. 30, İstanbul, s.406-407
- Telci, C. (2007). "Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsadere Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXII, Sayı 2, Aralık 2007, s.145-166
- Tuncel, M. (1994). "Doğubayazıt" *DİA*, C 9, İstanbul, s.492-493